

развитии личности: она оказывает содействие достижению внутренней согласованности личности, определяет интерпретацию ее опыта и является источником ожиданий.

Определены психологические условия и средства развития положительной Я - концепции личности студента в рамках вузовского обучения.

Установлено, что в современных отечественных исследованиях проблемы Я-концепции различные теоретические конструкции и методологические подходы к изучению Я-концепции не согласованы один с другим, поскольку разные ученые, отталкиваясь в своих исследованиях от разных целей и задач, приходят к противоречивым взглядам на данную категорию, ее структурные и содержательные составляющие.

Доказано, что развитие самопонимания, уверенности в себе, эмоциональной устойчивости имеют положительное влияние на образ собственного Я и «Я-концепцию» в целом.

Ключевые слова: «Я-концепция», личность, самосознание, самооценка, самопонимание, образ Я, вузовское обучение, самореализация.

Summary

Barskaya V. A. Psychological terms of development of positive «I-conception» of personality of student.

The article deals with the main components of a positive «self-concept» of the individual of a student in connection with the formation and development of a positive self-image within professionalization and self-realization. Ya-koncepciya plays a very important role in life and development of personality: it is instrumental in achievement of internal co-ordination of personality, determines interpretation of its experience and is the source of expectations.

Certainly psychological terms and facilities of development of positive I am conceptions of personality of student within the framework of institute of higher studies.

It is set that in modern home researches of problem of self-concept different theoretical constructions and methodological going near the study of self-concept are not concerted one with other, as different scientists, pushing off in the researches from different aims and tasks, come to the contradictory looks to this category, her structural and rich in content constituents.

It is well-proven that development of samorozuminnya, confidence, is in itself, emotional firmness have a positive influence on appearance own I and «Ya-koncepciyu» on the whole.

Keywords: «self-concept», personality, self-awareness, self-esteem, self-understanding, self-image, institute of higher studies, self-realization.

УДК 82–9

О. С. Бердник

ЕНАНТИОМОРФІЗМ В «ІСТОРІЇ РУСІВ»

Реферат. *«Історія Русів», мистецький текст давньої української літератури, що постав на межі XVIII й XIX століть, осмислюється з огляду на сучасну літературно-критичну думку. У цій статті досліджується енантіоморфізм тексту «Історії Русів», що дозволяє реінтерпретувати цю пам'ятку, привернути увагу дослідників до вивчення мистецьких елітарних текстів національної культури, до яких, звичайно, належить «Історія Русів», яка закладає підвалини для творення нової української літератури та, на наш погляд, має всі підстави бути підручником з виховання національної самосвідомості громадян сучасної України.*

У цій статті виявлено діалогічні відношення між окремими частинами тексту «Історії Русів», побудованими на енантіоморфному розділенні єдиного і зближенні відмінного. Такі відношення є основою структурного співвідношення в смислороджущому механізмі аналізованого тексту.

Ключові слова: *віддзеркалення, смисл, смислороджущий механізм тексту, поновлення «перших діянь», «Історія Русів».*

Необхідність дослідження «Історії Русів» випливає з того, що саме вона детермінує розвиток української національної філософії, громадсько-політичної думки й нової української літератури.

Принципово розглядаючи «Історію Русів» як мистецький текст, попередні студії цього твору поділяємо на дві групи: 1) в основі яких – історичний принцип, та 2) які засновуються на історико-літературному принципі. До першої групи відносимо майже всі наукові роботи, присвячені цьому тексту давньої української літератури, тобто дослідження С. Соловйова, О. С. Клеванова, Г. Ф. Карпова, М. Максимовича, М. Костомарова, О. Пипіна, О. М. Лазаревського, М. П. Драгоманова, В. Горленка, Л. Майкова, М. Василенка, В. С. Іконникова, І. Белея, О. С. Грушевського, О. Яблоновського, М. С. Грушевського, Д. Дорошенка, М. С. Возняка, Я. Дзири та ін¹.

Найголовніша особливість цих досліджень та, що «Історія Русів» розглядається в них як складова української історіографії, як історичний текст. Науковці намагаються встановити автора тексту, час його написання, відповідність фактів, наведених в тексті, реальним подіям. При цьому ними доводиться комплілятивність «Історії Русів», зокрема О. С. Грушевський констатує поступове розчарування дослідників у її «правдивості», зумовлене численними фактичними помилками, яких припустився автор [1]. Дослідників також цікавили погляди автора «Історії Русів» на стосунки з сусідніми державами, на внутрішню політичну ситуацію в Україні після монголо-татарської навали.

Але, намагаючись об'єктивно оцінити значимість «Історії Русів» як історичної пам'ятки, науковці не могли не помітити її мистецьких якостей. Так, наприклад, О. Пушкін вважав, що в цій пам'ятці багато місць – це «картини, накреслені пензлем великого живописця» [15, с. 336]. М. Максимович, зазначаючи, що «Історія Русів» – твір «знаменний з художнього боку», порівнює її з народними українськими думами і наголошує, що вона так само, як народна історична дума, сповнена життєдайного, художнього натхнення й чутливого правильного розуміння про сутність подій та осіб [2, с. 57]. До того ж, М. Максимович помітив, що автор «Історії Русів» зображує історичні події «з тією ж поетично-свавільною перебудовою історичної дійсності, з якою й Гоголь в своєму «Тарасові Бульбі», і Шевченко в своїх «Гайдамаках», зображували обрані ними епохи» [10, с. 301-302]. Тобто автор аналізованого тексту поводить з історичними фактами так само, як автор художнього твору. Разом з тим, оцінюючи «Історію Русів» як історіографічну працю, М. Максимович зауважує, що вона «є тільки нарис (рос. *набросок*. – О. Б.) такої жаданої для нас художньої історії Малоросійського народу, перейнятий весь духом життя, але окреслюючий предмет свій правильно лише в загальних обрисах його й лише в небагатьох подробицях. В більшій частині подробиць підлягає він подальшій обробці й переробці» [10, с. 523-524].

Отже, як історик, Максимович помічає усі фактичні помилки аналізованої ним пам'ятки, в той же час, як літературознавець, він не міг не захоплюватись «цією фактично неймовірною, але високо художньою підмальовкою історії Малоросії» [14]. М. П. Драгоманов також вважав, що «на цей твір потрібно дивитись як на памфлет на користь прав і вольностей русів... памфлет місцями надзвичайно їдкий і навіть мистецький... (підкреслено нами – О. Б.), а не як на зовнішню фактичну історію, тоді він стане незамінною пам'яткою стану просвіти й політичних ідей Малоросії в половині XVIII ст» [15, с. 24]. На думку Д. І. Дорошенка, промова Павла Полуботка, вміщена в «Історії Русів», «сама по собі являється твором значної літературної вартості» [2, с. 56].

Другу групу складають дослідження, в основу яких покладено історико-літературний принцип. До них ми відносимо наукові роботи С. О. Єфремова, Д. І. Чижевського, О. Оглоблина, О. В. Мишанича, В. В. Кравченка, О. В. Мішукова, Я. О. Мишанича, відмінною ознакою яких є ставлення до «Історії Русів» як до пам'ятки української літератури.

Так, С. О. Єфремов вважає, що факт наявності в «Історії Русів» «вимислов» «все ж таки не зменшує її суто літературної (підкреслення наше. – О. Б.) вартості й громадської ваги, як дуже помітного етапу в розвитку політичної думки на Україні» [4, с. 211]. Вважаючи «Історію Русів» «блискучим, палко і з захватом написаним памфлетом», він зазначає: «Хоч би яка мала була історична вартість цього надзвичайно талановитого памфлета політичного, але як

¹ Більш докладний реєстр цих робіт див., наприклад, в огляді літератури, поданому Я. О. Мишаничем [12].

документ з громадського життя, «Історія» має вагу величезну: вона дає цікавий образ настрою на Україні, де була не тільки в момент свого написання, а й довго ще потім, однією з найвільнодумніших книг» [4, с. 214]. Спираючись на ці й подібні міркування, С. О. Єфремов приходиться до висновку, що «поминаючи її («Історії Русів». – О. Б.) майже російську мову, ми повинні призначити цій пам'ятці визначне місце в історії нашого письменства» [4, с. 215].

На думку, Д. І. Чижевського, українські патріоти, з ініціативи яких постає «Історія Русів», «використали барокову історичну традицію, щоб обґрунтувати політичні вимоги українців до російського уряду» [16, с. 291], що «зв'язки з стилістикою барокової української історіографії тут (в «Історії Русів». – О. Б.) досить сильні, але стиль загалом наближається до «класицизму»» [16, с. 292]. Дослідник вважає, що, вкладаючи свої політичні думки та ідеали в промови, листи, відозви, висловлювання чужинців про Україну, «автор виявляє себе письменником чималої виражальної сили, а в епічних картинах подає приклади свого вміння оповідати» [16, с. 292].

Приділяючи найбільшу увагу встановленню авторства «Історії Русів» та зіставленню її списків, О. Оглоблин в своїх дослідженнях висловлює думку, що цей текст – «не наукова історія України й навіть не історичний твір. Це політичний трактат, втілений в історичну форму» [13, с. 23]. Дослідник також зауважує: «Щоб сильніше висловити свою правдиву думку, автор «Історії Русів» користується – і то дуже майстерно – засобами перебільшення, навіть вигадки, вживаючи нерідко при тому іронії або сарказму» [13, с. 21].

Називаючи «Історію Русів» «видатною літературною пам'яткою другої половини XVIII ст.» [11, с. 261], О. В. Мишанич вважає, що «цей самобутній і талановитий твір стоїть на межі наукової історіографії та художньої літератури, продовжуючи традиції так званих «козацьких літописів» початку XVIII ст.» [11, с. 261]. Пильне вивчення тексту дозволило дослідникові зробити висновок, що «автор мало користувався документальними джерелами, а більше йшов за усною традицією, по-своєму інтерпретуючи її» [11, с. 267], що «манера викладу автора, літературні прийоми і головне – розуміння подій – зближують твір з народною творчістю» [11, с. 293].

Те, що авторське розуміння подій збігається в «Історії Русів» з народним, дозволяє зробити припущення, що, створюючи «оригінальне епічне полотно» [11, с. 264-265], автор втілює у ньому ідею про права і вольності не так козацької старшини, на чому наголошує О. В. Мишанич [11, с. 265], як всієї Русі-України й усього українського народу безвідносно до станового розшарування.

Для літературознавчих студій «Історії Русів» у постколоніальну добу [6; 12 та ін.] характерним є наголошення на тому, що вона досліджується не як історичний, а як художній (мистецький²) твір. Однак, ставлячи «Історію Русів» в контекст української історіографії, в європейський контекст, намагаючись з'ясувати її місце в цих контекстах, її контактено-генетичні зв'язки й типологічні сходження, визначити проблематику й дослідити поетику, а також історіографію, їй присвячену, науковці фактично будують свої дослідження на традиційній, пострадянській літературознавчій методології.

«Історію Русів» побудовано на антитезі міфологічного (циклічного) та історичного (напрямоного) часу. Час розчленовано площиною симетрії, в результаті чого з'являються енантіоморфні структури, які співвідносяться одна з одною як праве й ліве, тобто є однаковими, як предмет і його дзеркальне відображення, але не збігаються при накладанні одна на одну. Ю. М. Лотман зауважує: «Якщо діалогічні комунікації – основа смислоутворювання, то енантіоморфне розділення єдиного і зближення відмінного – основа структурного співвідношення частин в смислопороджуючому механізмі» [7, с. 21].

На наш погляд, антитетична побудова часопростору «Історії Русів», яка базується на протиставленні двох шарів світового порядку – міфологічного та історичного – та на розподібненні простору на свій і чужий з подальшим аналогічним його розчленуванням, також призводить до енантіоморфізму між «першими ділами», що лежать в основі світобудови, та історичними їх поновленнями й між своїми та чужими просторами.

Розповідаючи про період давньої Русі в історії України, автор зупиняється на таких моментах, як соборність земель та єдність князівств, високий рівень освіченості та культури, сила війська та авторитет Русі серед європейських країн. Особливої уваги надається єдиній для

² Стосовно твору і тексту вживаємо означення “художній” та “мистецький” як синонімічні.

всієї тогочасної Русі християнській релігії, а саме – православної вірі. Акцентуючи увагу реципієнта саме на цих аспектах, автор розгортає перед ним панораму життя і розвитку нації, дає можливість замислитися, коли, як і чому відбувалися як втрата, так і здобуття підвалин державності, єдності й авторитету країни. Сам текст «Історії Русів» є поштовхом для пошуку в ньому аналогій між постатями, подіями та авторськими зауваженнями й висновками.

В авторській системі бачення світу, зумовленій києво-могилянською поетико-риторичною бароковою традицією, за принципом відображення подано ідею про Боже правосуддя, яке наглядає за справами людськими, ця ідея знаходить втілення у центральному персонажі «Історії Русів» – образі Богдана Хмельницького. В поданні до польського короля Владислава Четвертого після перерахування причин розпочатої війни, він так пояснює свою місію:

«Но правосудіе Божіе, назирающее дела человекскія, престало терпѣть таковыя лютоисти и безчеловѣчія, и подвигло народъ къ оборонѣсобственнаго бытія своего, а меня избрало слабымъ орудіемъ воли Его. Сей Промыслъ Божій явно доказанъ пораженіемъ Поляковъ весьма неравными имъ силами Козацкими на семи главныхъ сраженіяхъ и на многихъ штурмахъ и битвахъ» [5, с. 79].

Усвідомлюючи себе зняряддям Божої волі, Хмельницький не збирається руйнувати житло й винищувати сім'ї польських магнатів, щоб помститися в такий спосіб за катування русів (українців), оскільки вважає, що така помста є «постыдною Христіанству и человекству, и подлежащей единому Богу и Его правосудію въ день онъ» [5, с. 80]. Саме Богом покарані будуть всі земні царі й володарі за все людство, що загинуло від них і через них, за безневинно пролиту кров «від часів братом убитого Авеля» [5, с. 80]. Будучи зняряддям Божої волі, гетьман Богдан Хмельницький є гідним цієї місії, оскільки не ототожнює себе з Богом. Але, в той же час, проти озброєних вельмож з їхніми арміями, що катують народ і не хочуть звільнити його від своєї тиранії («изъ постыднаго и тиранскаго невольничества Польскаго»), Хмельницький та очолюваний ним посталий народ і козаки б'ються з усією жорстокістю, виконуючи заклинання вибитих і закатованих земляків про «праведну помсту за їхню кров, неповинно Поляками пролиту й завжди зневажану».

Оскільки Божа справедливість є завжди спрямованою на знищення Зла, то в створюваному автором світі має бути персонаж, який уособлює це Зло. Таким персонажем є Петро I. В Росії у XVIII столітті противники Петра I називали його «антихристом». При цьому одні в такий спосіб характеризували його як особистість, а також його діяльність, а інші справді вірили в те, що Петро є Антихристом [9, с. 61]. За версією автора, московський цар Олексій Михайлович в одному з листів до Богдана Хмельницького, між іншим, написав таке: «... а мѣжь себя воевать сохрани насъ Господи! Самъ дьявол развѣ на то поступить можетъ, а намъ, православнымъ и мыслити о такомъ зломъ дѣлѣ право, со грѣхомъ...» [5, с. 117].

Тим не менше, саме Петро I, син Олексія Михайловича, наказує піднімати зброю проти одновірних русів (незважаючи на те, що переважна більшість населення не підтримала Мазепу) відрядженому до Батурина Меншикову. Сам же особисто бере участь в Лебединських звірствах під час катування прибічників Мазепи, яке відбулось після проголошеної в місті Глухові цьому гетьману анафеми. Ця анафема була проголошеною тільки за те, що Мазепа домагався для Малої Русі суверенітету за умови, що в шведській війні руси підтримуватимуть нейтраліт по відношенню до воюючих сторін – шведів і росіян.

«Смислові потенції символу завжди ширші за їх дану реалізацію: зв'язки, в які вступає символ за допомогою свого вираження з тим чи іншим семіотичним оточенням, не вичерпують всіх його смислових валентностей. Це й створює той смисловий резерв, з допомогою якого символ може вступати в несподівані зв'язки, змінюючи свою сутність і деформуючи непередбачуваним чином текстове оточення» [8, с. 193], – зауважує Ю. М. Лотман. Розповідь про анафему як символ вічного прокляття, яка передує опису Лебединської трагедії, набуває додаткових смислів, скоріше абсолютно змінює свою сутність в такий спосіб, що вона починає усвідомлюватись, як анафема саме Петрові I. На таке тлумачення вказує також метатекстовий елемент, який вміщений після опису Лебединської трагедії, де автор з болем промовляє:

«И ежели въ человекствѣ славится тотъ великодушіемъ, кто презираетъ ужасы и опасности, то уже нѣтъ для тѣхъ и титуловъ, кои были орудіями и участниками Лебединскихъ тиранствъ и звѣрскихъ лютоостей, ужасающихъ самое воображеніе человекское. Остается теперь размыслить и посудить, что, ежели по словамъ самага Спасителя, въ Евангеліи

описанимъ, которыя суть непреложны и не мимо идутъ, ежели, «всякая кровь, проливаемая на земли, взыщется отъ рода сего», то какое взысканіе предлежитъ за кровь народа Рускаго, пролитую отъ крове Гетмана Наливайка, до сего дне, и пролитую великими потоками за то единственно, что искалъ онъ свободы, или лучшей жизни въ собственной землѣ своей и имѣлъ о томъ замысли, всему человѣчеству свойственные?» [5, с. 213].

Тим переконливішим є віддзеркалення анафеми на Петра I, що війська, які підтримали Мазепу, не воювали ані проти шведів, ані проти росіян, «всякое время оставались при обозах своихъ и Шведскихъ, уклоняясь всегда от сраженій съ Россіянами и содеража противъ нихъ самый строгій неутралитетъ» [5, с. 215]. Автор наголошує на тому, що про цей нейтралітет було домовлено тому, що Мазепа був людиною благородних помислів і чесним християнином:

«Ибо Мазепа, какъ всѣмъ известно, бывъ христіанинъ, отмѣнно набожный, воздвигнувшій на свой коштъ многіе монастыри и церкви, почиталь за смертній грѣхъ проливать кровь своихъ соотчичей и одновѣрцевъ, и исполняль то съ рѣшительною твердостію, не преклоняясь ни на какія убѣжденія. А потому никто не докажетъ, чтобы сіи его войска причастны были хотя одному убійству надъ Россіянами. Однако, не смотря на то, всѣ попадавшееся изъ спиры узники въ руки Россіянъ, воспринимали одну участь съ Лебединскими мертвецами, и замѣчательно, что смыслъ о неутралитетѣ яко словѣ иностранномъ, иначе тогда толковали отъ нынѣшнихъ о немъ понятій» [5, с. 215].

Гірка іронія щодо тлумачення смислу слова «нейтралітет», яка звучить в кінці, а також позитивна характеристика Мазепи, який «с решительной твердостію» відстоював ухилення від поновлення Каїнового гріха звертають увагу реципієнта на прочитане раніше подання Богдана Хмельницького до Владислава Четвертого, в якому йдеться про Божий суд над царями, що поновлювали цей гріх. В цьому випадку спрацьовує ефект палімпсесту, коли старіший текст (раніше прочитаний) проступає поверх новішого (щойно прочитаного), що створює додатковий смисл.

Не випадково автор приділяє увагу темі особистих образ, намагаючись розібратися в причинах, які були базисом домовленостей між Мазепою та Карлом XII. Розповідаючи про образу, яку Мазепа отримав від Петра I, автор подає різні ракурси бачення цього факту. По-перше висловлюється народна оцінка, яку доносить народний переказ («преданіе народное, взятое отъ приближенныхъ съ Мазепою особъ»). В ньому йдеться про те, що на одному бенкеті за протиріччя під час розмови ударив цар Мазепу по щоці, але дуже швидко помирився з ним, «но Мазепа скривъ наружную злобу, запечатлѣль ее въ сердцѣ своемъ» [5, с.199]. А «злобные Бояре», які були настроєні проти Петра I через його нововведення, а більше через загиблих своїх родичів («за погибшихъ въ бунты своихъ родственниковъ») сприйняли цей випадок за Божий знак до помсти («сочли случай оный Божественнымъ даромъ мщенія») [5, с.200], тому, коли Мазепа вирішив відділити Малу Русь від Росії, погодилися з ним і гарантували свою підтримку («утвѣрдили Мазепу въ его отважномъ намѣреніи обещаіями своими о ихъ помощи»). Отже, за народною версією, Мазепа мав відважні наміри, а бояри, що підтримували його були впевнені в Божому повелінні й підтримці.

Цитуючи уривок зі «Шведской Исторіи» Вольтера, автор звертає увагу на зміст розмови, що відбулась між Петром і гетьманом. Перший запропонував Мазепі перебудувати податкову і громадсько-політичну систему Малої Русі на зразок Московської («предложилъ завестъ у себя въ Малоросіи регулярное войско и всѣ тѣ подати народныя и пошлинныя, каковы заведены в Великоросіи»), але коли гетьман почав ухилатися від прямої позитивної відповіді («отвѣчалъ, ... что въ такомъ военномъ и пограничномъ народѣ, каковъ Малоросійскій, того вдругъ сделать не можно, а развѣ изподволь и по временамъ»), то цар розсердившись («разсердьясь») вилаяв його, схватив за вуса й похвалився позбавити його гетьманства [5, с.200]. Зіставивши ці два описи, автор робить висновок: «Обѣ оныя повѣсти, сложа вмѣстѣ, все выводятъ тоже, что Мазепа имель умысель, такъ вредный, побужденіемъ собственной его злобы и мщенія, а отнюдь не національныхъ интересовъ, которые, натурально, должны бы въ такомъ случаѣ подвигнуть войска и народъ къ ихъ удержанію онаго, но, вмѣсто того, народъ всемѣрно истребляль Шведовъ, яко своихъ враговъ, нашедшихъ непріятельски на его земли.» [5, с. 200]. Заперечуючи очевидне, автор гірко іронізує з того приводу, що народ не зрозумів справжніх намірів свого гетьмана й відвернувся від нього у вирішальний момент. Тому авторське зауваження, вміщене перед переказуванням першого ракурсу: «Гнусный умысель сей («отстать

от Государя и предаться его неприятелю». – О.Б.) породила въ нем адская злоба за личную обиду свою» [5, с.199], – дивним чином нашаровується саме на замір Петра I, а не Мазепи.

Але в тексті представлено ще один ракурс бачення подій, бачення одного з головних учасників – самого Мазепи, висловлене ним у його промові до війська [5, с. 202-204]. Цей випадок гетьман пояснює як типовий прояв царського деспотизму й необмеженої влади. Адже Петро I, на думку Мазепи, є людиною, яка привласнила собі необмежену владу і карає свій народ виключно за сваволею «такою необмеженою, що не тільки свобода, але й саме життя цього народу є уярмлені єдиною його волею та примхами» [5, с. 202]. Наведемо уривок із промови Мазепи: «Начало общихъ болѣзней нашихъ испыталъ я на самомъ себѣ. Вамъ извѣстно, что за отречение мое въ замыслахъ его, разительныхъ для нашего отечества, выбить я по щекамъ, какъ несносная блудница. И кто жъ тутъ не признаеть, что тирань, обругавшій столь позорно особу, представляющую націю, почитаетъ, конечно, членовъ ея скотомъ несмысленнымъ и своимъ пометомъ? Да и дѣйствительно таковыми ихъ почитаетъ, когда посланнаго къ нему депутата народнаго, Войнаровскаго, съ жалобою о наглостяхъ и озлобленяхъ, чинимыхъ безпрестанно народу отъ войскъ Московскихъ, и съ прошеніемъ подтвержденія договорныхъ статей, при отдачѣ Хмельницкаго заключенныхъ, коихъ онъ еще не подтверждалъ, а долженъ по тѣмъ же договорамъ подтвердить, онъ принялъ пощечинами и тюрьмою и отправитъ хотѣлъ шибеницею, отъ которой спасся сей однимъ побѣгомъ» [5, с. 203].

Звертаючись до війська й до народу, Мазепа апелює до відомого їм випадку, і підтверджує висловлений Вольтером зміст розмови з Петром I. Ляпас оцінюється гетьманом як ганебне приниження, що підсилюється порівнянням «какъ несносная блудница». Тим більшим є приниження, що воно стосується особи, що представляє всю націю Малої Русі і яка отримала ляпас саме за відстоювання національних інтересів. Риторичне запитання, яке вивершує зріст обурення з приводу паплюження усього народу в особі гетьмана є в той же час перехідною ланкою до підтвердження його змісту наступною частиною висловлювання, яка знову віддзеркалює тему царського ляпаса як приниження всієї нації, оскільки його отримав представник цієї нації – депутат, який звичайно виряджався до чужого «свого» простору для підтвердження черговим правителем договірних статей, укладених під час союзу Малої Русі з цим простором. Оскільки Петро I домагався від Мазепи сприяння своїй асиміляторській політиці щодо Малоросії, звичайно, прохання підтвердити незалежне її становище у складі Великої Русі отримало цілком закономірний спротив. Тому депутата Войнаровського не тільки «вибили по щоках», а й запроторили до в'язниці, ще й повісити хотіли, завдаючи тим ще більшої образи, тому що кара через повішання вважалася ганебною³.

Мазепина промова, як бачимо з уривку, побудована в бароковій поетико-риторичній традиції. Цей уривок складається з чотирьох речень, перше з яких називає тему висловлювання, друге розгортає її, третє, розвиваючи тему, підсилює конотацію схвильованого обурення, а четверте, найрозгорнутіше, відбиває зміст попередніх трьох речень. Причому царський ляпас є обрамленням цього висловлювання, однак випадок з Войнаровським свідчить про розвиток «общихъ болѣзней» і тим самим готує висновок, який звучить далі: необхідно зробити правильний крок, щоб «потомство наше, повергнутое въ рабство нашею неключимостію, жалобами своими и проклятіями насъ не обременило» [5, с. 203], тобто обрати шлях незалежності.

Тема ляпаса відбивається ще раз в розповіді про катування царською Таємною Канцелярією українських урядовців, які прибули до Петербурга за наказом Петра I й молили його про поновлення інституту гетьманства та підтвердження договірних статей, які цар так і не підтвердив. Присутній під час тортур Петро I у відповідь на ввічливу відповідь генерального писаря Савича дає йому спочатку ляпаса, а потім присуджує на тортури («за сію вѣжливость, встрѣченъ былъ, на первый случай, хорошею пощечиною, а дальше приговоренъ въ пытку») [5, с. 228]. Отже, царський ляпас з плином часу обтяжується з кожним разом все гіршими додатками: ляпас → ляпас + ув'язнення з наміром повісити → ляпас + тяжкі тортури і запроторення на довічне ув'язнення («на вѣчное заточение»). Мазепині слова «начало болѣзней нашихъ испыталъ я на самомъ себѣ» містять образ хвороби, який будується шляхом розгортання теми царського ляпаса. Причому актуалізується той момент, що запитуюча сторона не розуміє відповідаючу, витлумачує зміст відповіді інакше, ніж він є насправді: Савич

³ Підтвердженням цього може бути покарання козаками зрадників [5, с.30].

на поставлене запитання відповідає по-українськи («не скажу Вашеці!»), а цар сприймає цю відповідь як російськомовну. Український варіант відповіді означає ввічливе повідомлення про незнання того, про що питають, а російський варіант – про впертість, навмисну затаїтість («упрямство или умышленное заpiresательство»). Правда, після пояснення канцеляриста Володьковського цар припинив тортури Савича, але посилав до Малої Русі нарочного, щоб довідатися, чи справді відповідь катованого означала «не знаю», звичайно, кошти витрачені на це були стягнені з Савича, який до прибуття нарочного просидів у в'язниці «въ тяжкой неволѣ». Отже, царська ласка виявилася не такою вже солодкою.

Повертаючись до авторського висловлювання про «гнусный умысель» Мазепи та його адську злобу, хотілося б зауважити, що «адская злоба за личную обиду свою» керувала скоріше Петром I. В прокламації до руського (українського) народу Карл XII, характеризуючи Петра I, акцентує увагу на тому, що він переслідує московського царя як злобного ворога («преслѣдую злобнаго своего неприятелиа, Царя Московскаго» [5, с. 209]), який виключно через свою злість та марнославство умовив союзників воювати проти Швеції («воздвигнувшаго на Швецію войну со всѣхъ сторонѣ безъ всякихъ причинѣ, а по одной злости своей и тщеславию» [5, с. 209]) й розпочав війну першим, «бывши врагъ непримиримый всѣмъ народамъ на свѣтѣ и жадничая покоряютъ ихъ своему игу». Цей уривок з промови віддзеркалює тему особистої царської образи через яку Петро I розпочав війну зі шведами, розгорнуту автором раніше. Козацькі війська 1700 року, після повернення царя з-за кордону, отримали таємні приписи («секретныя предписанія») готуватися до війни зі шведами, яку Петро I готував за союзними домовленостями, а головне – через свою особисту образу, отриману від шведів («готовиться къ новымъ походамъ противъ Шведовъ, которымъ отъ Государя готовлена война по союзу его съ другими державами, а паче за оскорбленіе Его Величества отъ Шведовъ въ недавнемъ путешествіи» [5, с. 196]). Таким чином, «адская злоба за личную обиду свою» віддзеркалюється на царя Петра I.

Звичайно, автор не актуалізує того, що причиною цієї війни були (принаймні за версією російських істориків) домагання Росії колишніх своїх земель, що відійшли до іншої держави. Та його не цікавлять московські інтереси, йому болить доля анафемованого протягом століть Мазепи як представника всієї руської (української) нації, тому він в цьому випадку тенденційно висвітлює причини російсько-шведської війни. Але така тенденційність, зумовлена авторським завданням, є характерною для барокової світобудови [319, с. 164], зокрема в українській історіографії XVIII століття.

Піддання анафемі по суті ні в чому не повинного Мазепи на фоні Лебединської трагедії віддзеркалюється на Петра I та Меншикова. Останній виконує роль дзеркала, в якому відбивається вся антилюдська суть Петра I. Іронізуючи, автор розповідає, що після перемоги над шведами одні малоруські війська залишилися без нагороди й вдячності і були «повержені въ презрѣніе, поруганіе и гоненіе» виключно через наклепи та ябеди злобного царевго улюбленця Меншикова («единственно по навѣтамъ и ябедамъ злобнаго любимца, Меншикова» [5, с. 218]).

Коли викликані до Петербурга генеральні старшини та наказний гетьман Павло Полуботок, стоячи на колінах, просили царя про помилування їхньої Вітчизни, обтяженої ним великими податками та утисками, які чинилися головою встановленої царем Малоросійської Колегії бригадиром Вельяминовим та про дозвіл обрати собі вільними голосами гетьмана, то «Государь, по внушенію прежняго и единственнаго гонителя Малоросійскаго Меншикова, всегда преслѣдовавшаго Малоросіянъ съ крайнею злобою и мщеніемъ, назвавъ ихъ измѣнниками и вѣроломцами повелѣлъ истязать ихъ и судить Тайной Канцеляріи...» [5, с. 228]. Але зрадниками й віроломцями українські чиновники були названі тільки за те, що просили про дотримання угод, укладених при з'єднанні Малої Росії з Московією, до того ж ніхто інший не посилав їх на тортури, окрім царя. І хоча йдеться в промові Полуботка, що саме злоба царського улюбленця, Меншикова, була причиною того, що монарх збився з істинного шляху, який личить монархам («совратила тебя съ пути истины и мерзить царствование Твое» [5, с. 229-230]), але подальша характеристика політики царя, подана в промові, всю вину за ним содіяне перекладає виключно на Петра I:

«Повергать народы въ рабство и владѣтъ рабами и невольниками есть дѣло Азіятскаго тирана, а не Христіанскаго Монарха, который долженъ славиться и действительнo быть верховнымъ отцемъ» [5, с. 230]. Згадка про титул «отець народа» перегукується з попередньою частиною тексту, де автор розповідає про те, що в серпні 1721 року, після шведської війни,

сенатом і синодом від імені усього народу Петро I був титулований імператором та «батьком Вітчизни», але цей титул був йому «приписаний»: «от Сената и Синода именемъ всего народа приписанъ и поднесенъ Царю титулъ: «Петръ Великій, Императоръ Всеросійскій и Отець Отечества» [5, с. 226]. Ритміка цього висловлювання, його урочисто-піднесений тон несе, як не дивно, знижувальну конотацію, особливо в контексті Полуботкового зауваження, адже, перше, ніж приписувати собі певний титул, керуючись своїм честолюбством, його потрібно було б насправді заслужити від того самого народу, як, наприклад, князь Дмитро Вишневецький [5, с. 14], король Баторій [5, с. 28], король Владислав Четвертий [5, с. 68, 73, 79], Богдан Хмельницький [5, с. 84, 142]. А Петро I гідний, скоріше, титулу «тиран». Саме так, суголосно до Полуботкових слів, характеризують його Мазепа й Карл XII. Крім того, знищення Батурина, Лебединські звірства, його наміри мститися мирному населенню Малої Русі [5, с. 207] і здійснення цих намірів, особиста присутність під час тортур, виконуваних Тайною Канцелярією за його ж наказами, вбивство рідного сина характеризують Петра I як ката, навіть садиста.

Асиміляторська політика Петра I щодо Малої Русі представлена в тексті «Історії Русів» досить повно. Саме за його наказом було створено Малоросійську Колегію для стягнення з усього населення грошових і натуральних зборів, а також для надзору за діями малоросійського уряду [5, с. 226]. Коли ж сенат звільнив усіх старшин і козаків від цих зборів, зважаючи, що вони несуть службу «на своєму кошті», тобто самі собі виправляють як зброю так і одяг, що коштує більше за податі, Петро I знову наказав стягувати з них ці податі («опять велѣлъ подати оныя взыскивать, не обходя никого и не уважая ничего» [5, с. 227]).

Засудивши Полуботка й кількох вищих Малоросійських чиновників і конфіскувавши їхнє майно до найменшої дрібнички («до послѣдней вещицы»), цар наказав окувати й запроторити до тюрем тих урядовців, що залишилися, а також тих начальників, які керували малоросійськими полками та сотнями, а їхнє майно та маєтки було конфісковано на користь Петра I («имѣнія же ихъ до послѣдка конфискованы и забраны на Государя... по одному и тому же плану...» [5, с. 230]).

Справді, плани монарха були грандіозними, правда втілювалися вони в життя ціною сотень тисяч людських життів. Хоч автор і зауважує, що Петро I «при всей добротѣ своей души, слѣпо повиновался Меншикову, угождая коварнымъ его намѣреніямъ» щодо помсти русам і «всей вообще Малоросіи», яка випила найгіркішу чашу «отъ злобы любимца сего» [5, с. 221]. Але щойно проаналізовані уривки з «Історії Русів» заперечують можливість будь-якої покори царя й того, щоб він комусь догоджав. Тим більше, що ця помста полягала в посиленні чисельних козацьких військ на, нібито Меншиковим вигадані, канали й лінії біля Ладоги, Сулака й Астрахані, де «великія тысячи их согнили и перемерли, а при повтореніи сихъ посылокъ и работъ чрезъ нѣсколько лѣтъ погибли и переведены всѣ ихъ устроенныя войска» [5, с. 222]. Козацькі полки були розділені на корпуси, для того, щоб, працюючи на каналах та копаючи рови, побудувати фортецю Святого Хреста з іншими прикордонними укріпленнями, греблі та насипи біля річки Сулак, щоб з'єднати річки Дон і Волгу та осушити болота біля Ладозького озера, а також побудувати прохід для кораблів до Санкт-Петербурга.

«Санктпетербургъ, городъ новопостроенный Государемъ на свое имя въ самыхъ Сѣверныхъ болотахъ, при устьѣ рѣки Невы, который созидавъ весь почти на сваяхъ и насыпяхъ и былъ могилою многочисленнаго народа, погибшаго отъ мокротъ, тягости и стужи», – зауважує автор. Як бачимо, нове государеве (не Меншикова!) місто було могилою численному народу, серед якого велика кількість – українські козаки, знищені Петром I «по одному и тому же плану». І те, що він за своєю вдачею – хоробрий [5, с. 205], те, що як вправний керівник, в надкороткі строки зводить новий флот на Азовському морі, за що російські історики «всегда прославляютъ будутъ премудрость Монарха распряжавшаго съ такимъ благоразуміемъ» [5, с. 193], навіть те, що він сліз стримати не в силі, довідавшись про пожежу в Київській бібліотеці, яка була «самая первая в Россіи, многочисленная и наидревнѣйшая» [5, с. 225] ніякою мірою не переважить всього зла, скоєного Петром I народам своєї держави і, зокрема, Малої Русі як складової її частини, населення якої він винищував у найвигадливіший спосіб.

Посилаючи козацьке військо, яке відстало від Мазепи, в Ромни та прилеглі села «для раззоренія и опустошенія тѣхъ селеній» [5, с. 213], Петро I досягав того, що міг помститися русам, оскільки в тих місцях зимували шведські війська, а також «какъ на пробномъ камнѣ»

випробувати вірність і ревність козацьких військ, примушуючи їх відновлювати Каїнів злочин і бути йому співниками, винищуючи «єдинородную и единвѣрную» свою братію, свій народ:

«И сіи войска бывъ как бы ушиблены и обезумлены тогдашнимъ хаосомъ, съ зажмуренными глазами и окаменѣнными сердцами, руйновали свою невинную братію, Роменцевъ, прямо, какъ непріятелей своихъ» [5, с. 213]. Правда, на відміну від московських військ, що знищили Батурин та катували прибічників Мазепи в Лебедині, козаки «ужасавшіесь дѣль рукъ своихъ».

Автор і в цьому випадку звертається до енантіоморфізму, адже диявольське випробовування малоросійським військам вигадав не хто інший, як Меншиков, а ця вигадка доводила «отмѣнную проникаемость и правоту великаго министра и любимца Царскаго» [5, с. 213]. Воістину поряд з Великим Імператором ніхто інший не заслуговує на звання так само Великого міністра, як Меншиков.

Петро I і Меншиков відбиваються один в одному і взаєморозкриваються. Необмежений деспотизм першого знаходить свій прояв у надзвичайній жорстокості другого. Моральна й культурна обмеженість «пирожника» підсвічує моральну ницість царя. В тексті ми не знайдемо розгорнутої характеристики як першого, так і другого, й тим більше прямої негативної характеристики Петра I. Але цілісне уявлення складається з коротких авторських зауважень, з їхніх помислів і діянь, з характеристик, які вони отримують від інших персонажів. Цікаво, що Петро I і Меншиков зображені в двох площинах: по-перше, вони взаємовідбивають і взаємодоповнюють одне одного, а, по-друге, при накладанні цих образів один на одного ми бачимо в їхній подібності втілення всезагального Зла, яке несе в собі необмежена влада в купі з хворобливим честолюбством та жадобою до грошей.

Поновлення «першого діяння» Володимира Великого Сагайдачним, Богданом Хмельницьким, Мазепою є умовою взаємодзеркалення цих персонажів, через яке автором вибудовується цілісне уявлення про людей, гідних верховної влади. Всі вони освічені, послідовно дотримуються загальнолюдських цінностей, є духовно повноцінними, що відбивається в їхньому діяльному житті. На відміну від представників свого «чужого» простору (Юрія Хмельницького, Петра Дорошенка, Петрика, Івана Брюховецького) вони, домагаючись влади, переслідують передусім загальнонаціональні й державні інтереси. На відміну від володарів інших держав ці інтереси відстоюються ними без шкоди для інших держав і націй. Навіть маючи можливість проводити політику експансії щодо сусідніх держав і народів, вони ніколи не ведуть загарбницьких і несправедливих воєн, особливо проти слов'ян-християн, а тільки протистоять експансії чужого простору. В той же час, володарями сусідніх держав щодо Малої Русі проводиться асиміляторська політика.

Таким чином у цій статті виявлено діалогічні відношення між окремими частинами тексту «Історії Русів», побудованими на енантіоморфному розділенні єдиного і зближенні відмінного. Такі відношення є основою структурного співвідношення в смислопороджуючому механізмі аналізованого тексту.

Список використаної літератури

1. Грушевській А. С. К судьбѣ Истории Русовъ: Эпизодъ изъ украинской историографии XIX в. / А. С. Грушевській // Чтенія Историческаго Общества Несторальтописца. – К., 1906. – Кн. XIX. – Вып. 2. – С. 51-70.
2. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага, 1923. – 221 с.
3. Драгоманов М. П. Малороссия в ее словесности / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Выбранные. – К.: Либідь, 1991. – С. 5 – 46.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К.: «Феміна», 1995. – 688 с.
5. История Русовъ или Малой Россіи: Сочинение Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – Москва. Въ Университетской Типографіи, 1846. – Репринтное воспроизведение издания 1846г. – К: РИФ «Дзвін», 1991. – I-IV+I-IV+1+263+1-45 с.
6. Кравченко В. В. Поема вольного народу («Історія русів» та її місце в українській історіографії) / В. В. Кравченко. – Х.: Основа, 1996. – 117 с.

7. Лотман Ю. М. О семиосфере / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3-х томах. – Таллинн: «Александра», 1992. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 11-24.
8. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3-х томах. – Таллинн: «Александра», 1992. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 191-199.
9. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Миф – имя – культура / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи : В 3-х томах. – Таллинн: «Александра», 1992. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 58-75.
10. Максимович М. Исторические письма о казаках приднепровских / М. Максимович // Собрание сочинений: Т. 1: Отдель исторический. – К., 1876. – С. 301-336.
11. Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1980. – 343 с.
12. Мишанич Я. О. «Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика / Я. О. Мишанич. – К.: ТОВ «Вид-во «Обереги», 1999. – 240 с.
13. Оглоблин О. Вступна стаття / О. Оглоблин // Історія Русів / Пер. В'яч. Давиденка, обкладинка Як. Гніздовського. – Нью-Йорк: Вісник-ООЧСУ, 1959. – С. V-XXIX.
14. Переписка членовъ Общ. ист. и древн., сообщенная А. А. Титовымъ // Чтенія Общ. Ист., 1887. – Т. 1. – С. 176-177.
15. Пушкин А. С. Полн. собр. соч.: В 16 т / А. С. Пушкин. – М.-Л., 1949. – Т. 7. – 543 с.
16. Чижевський Д. Історія української дітератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.

Аннотация

Бердник Е. С. Енантиоморфизм в «Истории Русов».

В этой статье выявлены диалогические отношения между отдельными частями текста «История Русов», которые построены на энантиоморфном разделении общего и сближении отличного. Такие отношения являются основой структурного соотношения в смыслопорождающем механизме анализированного текста.

Ключевые слова: отображение, смысл, смыслопорождающий механизм текста, возобновление «первых деяний», «История Русов».

Summary

Berdnik O. S. Enantiomorphism in «History of Ruses».

In this article reveals the dialogical relationship between the individual parts of the text "History of Ruses", which is built on the separation of enantiomorphous General and the convergence of different. These relationships are the basis of structural relations in the mechanism of generation of meaning of the text that is analyzed.

Keywords: mirroring, meaning, the mechanism of generation of meaning of the text, renovation of «the first acts», «The History of Russes».

УДК 37.022:821

Ю. Г. Білостегнюк

Вінницький національний технічний університет

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Реферат. У зв'язку з переходом на нові стандарти освіти особливого значення набуває особистісно орієнтований підхід у навчанні. Основна мета роботи – це висвітлення актуального питання про застосування нових інформаційних технологій у середній школі, завдяки яким змінюється роль, спосіб, швидкість та ефективність використання інформації в процесі навчання.